תלמוד מהו? — הסמכויות בהתפתחות התורות

3. הסמכויות בהתפתחות התורותסעיף זה מציג מספר דוגמות אופייניות של טקסטים מהמדרש, המשנה והגמרא. לקט רחב יותר של דוגמות המייצגות את עקרונות היסוד של המוסר החברתי היהודי ניתן למצוא בפרק VII, שנדפס בפעם הראשונה במהדורה זו (ר' הקדמת העורך). נראה כי הדוגמות הנוכחיות הוכנסו לספר כאשר הוחלט לא להכליל את פרק VII במהדורת 1935.

א. מדרש

אִם־כָּסֶף תַּלְוֶה אֶת־עַמִּי אֶת־הֶעָנִי עִמָּךְ לֹא־תִהְיֶה לוֹ כְּנֹשֶׁה לֹא־תְשִׂימוּן עָלָיו נֶשֶׁךְ׃ (שמות כב, כד)

על פסוק זה מהתורה אומרת המכילתא דרבי ישמעאל (יתרו, פרשה יא):

(שמות כב, כד) אם כסף תלוה את עמי וגו', רבי ישמעאל אומר: כל "אם" בתורה רשות חוץ מזה שהוא חובה. אתה אומר חובה, או אינו אלא רשות? תלמוד לומר (דברים טו ח) העבט תעביטנו, חובה ולא רשות.

מאידך, נאמר במדרש שמות רבה (פרשת משפטים, פרשה לא):

"אם כסף תלוה את עמי," הוא הדין: (קהלת ה) "יש רעה חולה ראיתי תחת השמש עושר שמור לבעליו לרעתו ואבד העושר ההוא בענין רע." אשרי אדם שהוא עומד בנסיונו שאין בריה שאין הקדוש ברוך הוא מנסה אותה, העשיר מנסהו אם תהא ידו פתוחה לעניים, ומנסה העני אם יכול לקבל יסורין ואינו כועס שנאמר (ישעיהו נ"ח:ז') ועניים מרודים תביא בית, ואם עמד העשיר בנסיונו ועושה צדקות הרי הוא אוכל ממונו בעוה"ז והקרן קיימת לו לעולם הבא והקב"ה מצילו מדינה של גיהנם, שנאמר (תהלים מא, ז) אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה', ואם עמד העני בנסיונו ואינו מבעט הרי הוא נוטל כפלים לעולם הבא, שנאמר (תהלים יח, כח) כי אתה עם עני תושיע, ממי אתה למד מאיוב שנתייסר בעוה"ז ושלם לו הקדוש ברוך הוא כפלים שנאמר (איוב מב, י) ויוסף ה' את כל אשר לאיוב למשנה, אבל העשיר שעינו רעה הולך הוא וממונו מן העוה"ז שנא' (קהלת ה, יג) ואבד העושר ההוא בענין רע שעינו רעה...

ב. משנה

בית הלל ובית שמאי, הדור הראשון של תנאי המשנה, מפרשים במשנה מושג מן הפרוטו־משנה בסגנון הגמרא: הכול חייבין בראיה (בבית המקדש בשלש הרגלים) חוץ מחרש שוטה וקטן ... והחולה והזקן ומי שאינו יכול לעלות ברגליו. (גמרא בתוך המשנה:) איזהו קטן? כל שאינו יכול לרכוב על כתפיו של אביו ולעלות מירושלם להר הבית; דברי בית שמאי. ובית הלל אומרים, כל שאינו יכול לאחוז בידו של אביו ולעלות מירושלם להר הבית... (משנה חגיגה א, א)

משנה יבמות ו, ו (פרוטו־משנה): לא יבטל אדם מפריה ורביה אלא אם כן יש לו בנים. (גמרא בתוך המשנה על "יש לו בנים":) בית שמאי אומרים שני זכרים ובית הלל אומרים זכר ונקבה, שנאמר (בראשית ה, ב) זכר ונקבה בראם

משנה פסחים י, ה-ו: (בהסבר הסדר של הגדת ליל סדר פסח נאמר שיש לקרוא את המילים בהקשר ספציפי:) "ונאמר לפניו הללויה" (החל מפרקי תהילים קיג־קיח. על זה באה גמרא בתוך המשנה): עד היכן הוא אומר? בית שמאי אומרים, עד "אם הבנים שמחה" (סוף תהילים קי"ג:ט'); ובית הלל אומרים, עד "חלמיש למעינו מים" (סוף תהילים קי"ד:ח'. עכשיו ממשיך הפרוטו־משנה:) וחותם בגאולה. רבי טרפון אומר: אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים, ולא היה חותם. רבי עקיבא אומר: כן ה' אלהינו ואלהי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתינו לשלום, שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך; ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים כו', עד "ברוך אתה ה' גאל ישראל".

ג. גמראחוץ מאשר בסיומי הסעיפים, דפוס המסכתות הקלאסיות של התלמוד מופיע ללא פיסוק כלשהו. סופי הסעיפים מסומנים בנקודתיים. עקב העדר פיסוק ימצא הלומד המתחיל שקשה לעקוב אחר הלוגיקה של דיוני

התלמוד, אם לא בלתי אפשרי. רק תלמיד המנוסה בלימודי התלמוד יוכל לשחות בזרם ההיגיון של הדיון. בדוגמה הבאה (ממסכת כתובות), המכילה משנה וקטע מן הדיון בגמרא המופיע לאחריה, מוגש בתחילה הטקסט בדיוק כפי שהוא מופיע בתלמוד ואחר כך בצורה מוסברת, כפי שתלמיד מנוסה היה מבין אותו. הקורא יראה שכמעט לא ניתן לקלוט את המובאה המקורית באופן שכלי, ואילו הפירוש ברור לחלוטין. (א"ב)

א) ורסיה מקורית

משנה. היו בה מומין ועודה בבית אביה – האב צריך להביא ראיה שמשנתארסה היו בה מומין הללו, ונסתחפה שדהו, נכנסה לרשות הבעל – הבעל צריך להביא ראיה שעד שלא נתארסה היו בה מומין אלו, והיה מקחו מקח טעות, דברי ר"מ; וחכמים אומרים: במה דברים אמורים – במומין שבסתר, אבל במומין שבגלוי – אינו יכול לטעון. ואם יש מרחץ באותה העיר – אף מומין שבסתר אינו יכול לטעון, מפני שהוא בודקה בקרובותיו.

גמרא. טעמא דמייתי האב ראיה, הא לא מייתי האב ראיה – הבעל מהימן, מני? רבי יהושע היא, דאמר: לא מפיה אנו חיין, אימא סיפא: נכנסה לרשות הבעל – הבעל צריך להביא ראיה; טעמא דמייתי הבעל ראיה, הא לא מייתי הבעל ראיה – האב מהימן, אתאן לר"ג, דאמר: נאמנת! א"ר אלעזר: תברא, מי ששנה זו לא שנה זו. ... רבא אמר: רישא כאן נמצאו וכאן היו, סיפא נמי כאן נמצאו וכאן היו. איתיביה אביי: נכנסה לרשות הבעל – הבעל צריך להביא ראיה שעד שלא תתארס היו בה מומין אלו, והיה מקחו מקח טעות; עד שלא תתארס אין, משתתארס לא, ואמאי? לימא: כאן נמצאו וכאן היו! א"ל: משנתארסה, משום דאיכא למימר: חזקה אין אדם שותה בכוס אא"כ בודקו, והאי ראה וניפייס הוא. (כתובות דף עה, א-ב)

ב) ורסיה מפורשת

משנה. אם נמצאים בה מומים כלשהם כאשר היא גרה עוד בבית אביה, אזי על אביה להוכיח (במקרה שבעלה, אחרי ארוסיהם, מסרב להתחתן אתה בגלל המומים, וכן אינו מוכן לשלם לה מתנות סובלנות) כי המומים הופיעו רק אחרי שהתארסה, וכן שדהו (של הבעל) נסחף (ההפסד הוא שלו); ואם היא כבר באחריותו של הבעל, אזי על הבעל להציג הוכחה כי המומים היו בה עוד לפני שהתארסה, ובכן יש פה "מקח טעות" – כדברי רבי מאיר. החכמים אומרים כי מדובר כאן במומים פיזיים נסתרים בלבד, ואילו במומים גלויים אין לו (לבעל) טענות. אם קיים בית מרחץ בעיר, אין לו טענות אף בדבר פגמים נסתרים, כי הוא היה יכול לבדוק אותה על ידי קרובותיו.

גמרא. רק בתנאי שהאב מביא הוכחה (הוא נאמן), אבל אם אין האב מציג הוכחה נאמן הבעל, ז"א לפי (דעת) רבי יהושע, האומר (ראה כתובות י"ב:) "אין אנן (אנחנו) חיין מפיה" (טענתה ללא הוכחה לא שווה כלום). מאידך, בניגוד לזה נאמר במשפט הסופי (במשנה) שאם היא כבר באחריות בעלה, עליו מוטלת להביא את ההוכחה. (מזה יוצא) בתנאי שהבעל מציג הוכחה, אבל הבעל אינו מביא הוכחה, אזי נאמן האב, שזה לפי (דעתי של) רבן גמליאל. אך הוא אומר שהיא נאמנת (אף ללא הוכחה)!? ענה רבי אלעזר: יש לחלקו לשני עניינים: התנא שלימד את הרישא לא לימד את הסיפא ... הסביר רבא: ברישא נגלו (המומים בבית אביה) ולכן (נאמר) שהתרחשו שם, ובדומה בסיפא נגלו (בבית בעלה) ולכן התרחשו שם. אביי טען נגד שיטה זאת: "אם היא כבר נכנסה תחת אחריותו של בעלה, חיים הבעל להביא הוכחה שהיו בה מומים לפני שהתארסה, וכך מחקו טעות" (כך שבמשנה, שממנה ניתן להסיק רק אם לפני ארוסיה (נבלו המומים ניתן לפעול על פי הוכחת הבעל), אבל לא אם (התרחשו) אחרי שנתארסה (אפילו שהיא נמצאת עדיין בבית אביה). אם כן צריכים לומר: שם נתגלו (בבית אביה אחרי האירוסין, לכן התרחשו שם) !? ענה אביי: אם (יש להוכיח את עניין המומים) אחרי שנתארסה, הבה נאמר שדבר ידוע הוא שאין אדם שותה מגביע לפני שבודק אותו; לכן הוא ראה (את המומים) ולמרות זאת הסכים.